

ПЕДАГОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 378(09)''19/20''

Наталія Сейко

Житомирський державний університет імені Івана Франка

ПОЛЬСЬКОМОВНІ ДЖЕРЕЛА ХІХ – ХХ СТОЛІТЬ У ВІТЧИЗНЯНИХ ІСТОРИЧНО-ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

У статті представлено аналіз польськомовних наукових джерел у вітчизняних історично-педагогічних дослідженнях. З'ясовано місце і роль польськомовних архівних документів, матеріалів польськомовних періодичних видань ХІХ – початку ХХ століття, мемуаристичної літератури, наукових праць ХІХ-ХХ століть із питань історії освіти й культури, які публікувалися польською мовою як в Україні, так і за кордоном, а також довідників, словників, бібліографічних видань польською мовою у вітчизняній історії педагогіки. Сформульовано висновок про значущість польських і польськомовних джерел для виконання досліджень із історії педагогіки.

Актуальність досліджуваної проблеми. Входження української історико-педагогічної науки в міжнародний науковий простір є процесом надзвичайно складним як унаслідок панування традиційних методологічних підходів до ведення досліджень, так і внаслідок закритості переважної частини світового інформаційного простору для українських науковців. Причиною такого стану речей є, на нашу думку, не лише територіальний, але й мовний бар'єр; внаслідок цього у списку використаних джерел в історико-педагогічних дисертаційних дослідженнях почасти можна побачити не більше десятка джерел іноземними мовами, на які інколи навіть немає посилань у тексті дисертації.

Аналіз джерельної бази історико-педагогічних досліджень відносить нас до сутності понять „історичне джерело" і „наукове джерело" загалом, оскільки розгляд історичних джерел того чи іншого історико-педагогічного дослідження не може бути повним без уявлення про джерелознавство сучасної науки як окремої наукової галузі.

Джерела як науковий феномен при тому, що їх можна класифікувати, систематизувати, функціонально розділяти – мають достатньо чіткі властивості форми й змісту. В джерелознавстві реалізація діалектичної закономірності поєднання форми і змісту не суперечить нарративному підходу, а, навпаки, зайвий раз підтверджує його: адже нарративний текст

© Наталія Сейко, 2013

джерела – це форма, виражена у певному змісті, з одного боку; з іншого боку, дослідник має право на власну інтерпретацію змісту, надаючи йому нової форми. Якщо зміст і форма при цьому узгоджені, джерело виконує свою методологічну, вузькоспеціальну й інструментальну місії: підтримує першу, належить другій і реалізується в третій.

Метод *аналізу* наукових джерел в історико-педагогічних дослідженнях тісно пов'язаний з їх *синтезом*, за якого відбувається створення певної джерельної цілісності: наукове джерело вводиться в обіг після комплексного вивчення. У цьому випадку джерело (архівний документ, спогади, офіційний законодавчий акт тощо) розглядається не просто як емпіричний матеріал, а як реально існуючий історичний об'єкт, і більш повно – як явище культури свого часу, навіть *продукт* тогочасної культури.

У ході розгляду історичних джерел перед дослідником постає два взаємопов'язані завдання:

1) евристичне, що полягає в загальній орієнтації у значному масиві джерел, пов'язаних з історією освіти в Україні досліджуваного періоду; при цьому вторинними завданнями ставляться: класифікація джерел, їх поділ на групи, на етапи дослідження джерел тощо;

2) аналітичне, яке полягає в реалізації методу аналізу історичних джерел, отримання з них якомога більше достовірної інформації.

Для реалізації цих завдань найбільш коректно визначити провідні критерії класифікації історичних матеріалів. Перший з них, на нашу думку, представляє класифікацію джерел *за ступенем формалізації*. Така класифікація відповідає завданням джерелознавства, оскільки характеризує функціональні властивості джерела, викладені у належності до тої чи іншої групи відповідно до об'єкта, предмета і завдань дослідження. Другий підхід ми означуємо як *хронологічний*, тобто поділ джерел за часом їх створення. Третій підхід пов'язаний з наявністю міждисциплінарних контактів у історико-педагогічних дослідженнях і тому за вихідну позицію приймається *ступінь близькості джерела до проблеми дослідження* і історії освіти загалом; ми назвали його структурно-змістовим. Четвертий підхід до класифікації джерел історико-педагогічного дослідження ми окреслили як *функціональний* і виділили в ньому дослідження з методології історії освіти, з теорії освітньої діяльності і праці з історії педагогіки.

Йдучи за першим прийнятим нами підходом, ми виділяємо такі види джерел:

1) *Традиційні*, представлені а) джерелами письмової традиції (історичні написи і підписи, генеалогічні дерева, біографії, мемуари, брошури, газетний і журнальний матеріал); б) джерелами

зображувальної традиції (портрети, географічні карти, плани міст, малюнки, живопис тощо).

2) *Формалізовані* джерела, в тому числі архівні матеріали: офіційні документи, ділові акти, протоколи; нормативно-правові документи (освітні статuti, положення, офіційне листування в галузі освіти тощо); знаки відзнаки, монети, медалі і т.п.;

3) *Інтерпретаційні* джерела: монографії, статті тощо.

Опрацювання оптимальної кількості джерел приводить до постановки питання про, власне, межу такої оптимальності. Перегляд ста відсотків архівних джерел, наприклад, у Центральному державному історичному архіві, що стосуються обраної історико-педагогічної проблеми не дає більш повної історичної картини цього явища, аніж перегляд вибраної кількості джерел з різних етапів розвитку означеного освітнього явища в різних архівах України і за кордоном. Крім того, самі по собі архівні матеріали не можуть бути єдиним джерелом аналізу проблеми дослідження, оскільки важливе значення мають нормативно-правові документи, листування офіційних діячів, статті в газетах і журналах, монографічна література – тодішня й сучасна, дисертації тощо.

Польські і польськокомвні джерела, зазначимо, дедалі частіше з'являються в історіографії досліджень з історії педагогіки, особливо якщо йдеться про вивчення історії освіти України XVIII – початку XX століття. Серед означених джерел виділяються, насамперед:

- архівні документи старопольською чи польською мовою, які знаходяться як в українських, так і в польських архівних установах;
- матеріали польських чи польськокомвних періодичних видань XIX – початку XX століття та більш пізні, які публікувалися в Україні чи поза її межами;
- мемуаристична література польською мовою, цінність якої полягає, насамперед, у наданні досліднику історії освіти необхідного нарративного матеріалу, навіть досить сильно суб'єктивованого досвідом авторів спогадів;
- наукові праці XIX-XX століть з питань історії освіти й культури, які публікувалися польською мовою як в Україні, так і за кордоном;
- джерелознавчі історіографічні довідники, словники, бібліографічні видання польською мовою.

Зазначимо, що умовно польськокомвні джерела, які використовуються в історико-педагогічних дослідженнях в Україні, можна поділити на дві групи:

1. Джерела, доступні для дослідників в *архівних установах та бібліотеках України*. До значних зборів польськокомвної літератури різних видів, наведених вище, належать *фонди* Національної бібліотеки імені В. Вернадського, Центральної наукової бібліотеки Харківського

національного університету ім. В.Н. Каразіна; Науково-довідкової бібліотеки Центрального державного історичного архіву України у м. Києві, Інституту рукописів ЦНБ ім.Вернадського (м. Київ); Львівської наукової бібліотеки ім. І. Франка, бібліотек краєзнавчих музеїв тощо. Щодо вітчизняних *архівних установ*, то польськомовні документи відносяться переважно до кінця XVIII – початку XIX століття; з переходом діловодства на території підросійської України на російську, а підавстрійської – на німецьку, – архівні документи (за невеликим виключенням) не є польськомовними. До згаданого невеликого виключення належать хіба що приватні звернення польських шляхтичів з тих чи інших освітніх питань, які власноруч написані ними польською чи старопольською мовою, а переклад російською додається.

2. Польськомовні джерела *поза межами України*. До цієї різноманітної і надзвичайно багатой матеріалами групи джерел відносяться, насамперед, архівні і друковані джерела в бібліотеках і архівних установах Республіки Польща, а також в інших країнах, де мешкала численна польська спільнота – у Франції, Німеччині, Сполучених Штатах та ін. Ці джерела, за винятком хіба що бібліотек у Польщі, є малодоступними для вітчизняного історика педагогіки, тому й посилаання на них зустрічаються досить рідко.

Найбільшої уваги серед другої групи заслуговують польськомовні джерела з проблем розвитку освіти в Україні, які знаходяться на території сучасної Польщі. Дослідницька робота з цими джерелами, на нашу думку, має починатися з вивчення бібліографій і словниково-довідникової літератури. Так, непересічне значення для наукових досліджень з історії педагогіки має відома в європейській і світовій науці "*бібліографія Естрайхерів*".

Естрайхер Кароль Юзеф Теофіл (1827-1908) – польський історик літератури і театру, багаторічний директор бібліотеки Ягеллонського університету. Став засновником найбільш відомої і знаменитої на всю Європу бібліографії польських видань, опублікованих як у Польщі, так і за кордоном. Він впровадив до бібліографічної науки термін "гасло" (Hasło), що означало видання бібліографій за алфавітною ознакою; започаткував поділ джерел на основні наукові групи (22 групи джерел польською мовою і 34 – іноземними мовами); ввів нові типи джерел – часописи, графіка, музичні твори [1]. Його бібліографічні дослідження продовжив син Станіслав і внук Кароль.

Знаменита "*бібліографія Естрайхерів*" складається з двох основних частин – старопольської бібліографії і бібліографії XIX століття, яка мала два видання. Перша частина мала 35 томів з додатковим 36-м томом доповнень; друга – відповідно 28 томів. Серед бібліографічних

позицій чимало стосуються прямо чи опосередковано розвитку освіти, методики викладання різних предметів, історії освіти й культури тощо.

Найдавніші джерела бібліографії Естрайхерів сягають 1455 року; це були джерела латиною, переважно релігійні тексти, які використовувалися для навчання письму і читанню. Для істориків педагогіки важливе значення має той факт, що бібліографія Естрайхерів включає матеріали, що мають відношення до історії освіти України, наприклад, опис усіх творів Юзефа Ігнаці Крашевського, відомого польського письменника і почесного попечителя житомирської чоловічої гімназії; Адама Міцкевича, учня Кременецького ліцею і т.п.

Значний фактологічний матеріал для дослідника історії освіти України XIX – початку XX століття (і більш раннього періоду) дає польська *словниково-довідникова література*, насамперед, "Польський біографічний словник" (Polski słownik biograficzny). З нього можна довідатися про повні біографічні дані відомих освітніх діячів і благодійників XVIII-XX століть, викладачів та випускників навчальних закладів, які діяли на території України – Ю. Коженювського, Т. Чацького, Ю. Крашевського, А. Осінського, А. Ілінського, Г. Олізара, К. Качковського та ін. Ініціатором створення цього словника став у 30-х рр. XX століття Владислав Конопчинський (1880-1952) – історик, професор Ягелонського університету.

Значна частина польськомовних джерел, які часто використовуються в історико-педагогічних дослідженнях, стосується *діяльності навчальних закладів XIX – початку XX століття*. Серед найбільш популярних – Кременецький ліцей, університет святого Володимира, Харківський університет, гімназії різних міст України, заклади соціального захисту та ін. Так, діяльність Кременецького ліцею описана у виданнях XIX століття, серед яких:

– *"Odezwa do uczniów Wołyńskiego Gimnazjum" Tadeusza Чацького (1806 р.) [2];*

– *"Fundusz na czterech uczniów przy Gimnazjum Wołyńskim w Krzemińcu utrzymać się mających" Яна Лернета (1811) [3];*

– *"Polityka nauczycieli szkolnych względem uczniów a względem własnych naczelników ; Ustawa sądu uczniów Gimnazjum Wołyńskiego" Гуго Колонтая (1901) [4];*

– *"X. Hugona Kołłątaja korespondencya listowna z Tadeuszem Czackim, wizytatorem nadzwyczajnym szkół w guberniach wołyńskiej, podolskiej i kijowskiej przedsięwzięta w celu urządzenia instytucyj naukowych i pomnożenia oświecenia publicznego w trzech rzeczonych guberniach" [5] та ін.*

Зазначимо, що ці видання можна знайти як у бібліотеках Республіки Польща, так і в українських, наприклад, у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського, науковій бібліотеці Харківського

університету імені В. Каразіна. Крім того, означені видання є в бібліографічному переліку бібліотеки Конгресу США, проте до неї потрібен окремий доступ, який вітчизняні науковці мають нечасто.

Серед польськомовних джерел XIX – початку XX століття, які можуть зацікавити вітчизняного історика педагогіки, багато книжок для читання в родині, а також *порадників з виховання та навчання дітей*. До прикладу наведемо працю Ніколая Фердінанда "Dzieci źle wychowane" (1891 р.), де автор розглядає основні типи важковиховуваності, вікові особливості недоліків у вихованні дітей. Матеріал подається у вигляді ситуацій, які супроводжуються коментарем автора. Простежуючи за віком "погано вихованих дітей", автор врешті доходить висновку про наслідки такого виховання у зрілому віці [6]. Багато з таких *порадників* призначалися для жінок (матерів, виховательок), наприклад, "O kształceniu charakteru : odczyt dla kobiet mianu na rzecz Towarzystwa Pedagogicznego we Lwowie d. 23 lutego 1881 r." [7]. Авторка цього *порадника* у вигляді промови наполягала на необхідності любові і свободи у вихованні дітей, які в результаті дадуть змогу виховати сильний характер щирої і правдивої людини. Як свідчить текст *порадника*, Ф. Боберська виступала проти суворих покарань для дітей, особливо проти тілесних; водночас вона радила формувати у дітей з найменшого віку "порядок, послух і працьовитість" [7: 17]. Близькі за змістом міркування викладено у праці Софії Коверської "O wychowaniu macierzyńskiem" [8], наголошуючи на вмілому застосуванні матер'ю гри, гімнастики, фізичних вправ, з одного боку, та материнської школи, яка надає перші знання, – з іншого. Особливе місце у таких *порадниках*, зрозуміло, займало навчання дітей релігії та релігійне виховання як прямий обов'язок матерів.

До означених *порадників* польською мовою, які використовувалися в родинях, особливо на Правобережжі, долучалися й книжки-читанки, наприклад, "Złota książeczka dla dzieci" Юзефа Хоцішевського (1896 р.) [9], де автор наводить численні казкові тексти релігійного змісту.

Щодо польських і польськомовних *періодичних видань*, які використовуються нині в українських історико-педагогічних дослідженнях, то їх вибір обумовлений тематикою роботи і поставленими перед нею завданнями. Так, наприклад, нами в процесі дослідження історії добродійності у сфері освіти України використовувалися матеріали з *періодичних видань* „Zęszty Historyczne” (Париж, 1986), „Kłosy” (Київ, 1865-1916), „Pamiętnik Kijowski” (Лондон, 1959-1966, 1980); „Nauka Polska” (Варшава, 1931-1932) та ін. Часто у вітчизняних дослідженнях з історії освіти (див. напр., дисертаційні дослідження В. Павленко, А. Нарядька, В. Чуйка та ін.) використовуються польські *періодичні видання* більш пізнього

періоду, як-от: "Bibliotheca Europae Orientalis", "Nowe książki", "Głos Nauczycielski", "Ruch Pedagogiczny" та ін.

У вітчизняних історико-педагогічних дослідженнях доречними будуть *мемуаристичні джерела*, написані і видані польською мовою, оскільки належать переважно полякам, які навчалися у гімназіях та університетах на території України. Це, насамперед, спогади Тадеуша Бобровського (1900), Мар'яна Дубецького (1909), Августа Іванського (1908), Яна Корнецького (1939), Густава Олізара (1892), Яна Охоцького (1857), Анжея Анжейовського (1861), Францішка Ковальського (1912) та інших авторів.

Так, у спогадах Тадеуша Бобровського [10: 287-288], виданих у 1900 році, змальовано враження автора від навчально-виховного процесу у гімназіях Волині в першій половині XIX століття. Загалом ці спогади в польській історіографії вважаються класикою мемуаристичної літератури означеного періоду. Свої враження від системи освіти у волинських, подільських та київських навчальних закладах залишив у спогадах Ян Дуклан Охоцький [11].

Мар'ян Дубецький опублікував спогади з навчання у Київському університеті святого Володимира ("Młodzież polska w Uniwersytecie Kijowskim przed rokiem 1863 ") [12], а також "Na kresach i za kresami" [13] - про навчання у Житомирі, який, як відомо, входив до території т.зв. "Кресів" – давніх земель Речі Посполитої (щоправда, суперечки стосовно визначення поняття Кресів до цього часу ведуться серед культурологів, істориків, філософів, лінгвістів) [14]. Крім того, М. Дубецькому належать спогади "Z przeszłości: 1861 – 1862 " [15] про причини та перебіг другого польського повстання на Україні, яке мало серйозні соціокультурні наслідки, в тому числі і для сфери освіти.

Найбільш емоційно насиченими і наративно ґрунтовними можна вважати, на нашу думку, спогади Густава Олізара [16]. Автор був учнем знаменитого Кременецького ліцею, мав досить гостре око до спостережень навчального процесу, життя і діяльності викладачів і учнів ліцею, специфіки позанавчальної діяльності ліцеїстів. Йому належить ґрунтовна характеристика відомих організаторів польськокомвної освіти на Волині початку XIX століття Тадеуша Чацького, Адама Чарториського та інших видатних представників просвітництва того часу.

Цікаві факти з діяльності вінницької гімназії та Кременецького ліцею залишив Францішек Ковальські (1799-1862) [17]. Автор описує свої враження від вчителів та учнів спочатку вінницької гімназії, а згодом – кременецької, в тому числі Т. Чацького, А. Фелінського (директора гімназії), М. Янковського (префекта гімназії), В. Бессера, А. Анжейовського (професорів ботаніки) та ін., а також багатьох учнів

гімназії, які з часом стали відомими вченими, політиками, літераторами, поетами: К. Качковського, Т. Сероцінського, К. Ханського, Є. Івановського, Я. К. Ординця та ін.

Спогади про Кременецький ліцей взагалі дуже популярні і часто цитуються у вітчизняних історичок-педагогічних дослідженнях (О. Бабіна, Н. Бовсунівська, О. Борејко, О. Буравський, О. Кобельська, С. Коляденко, І. Круковська, Н. Оболончик, В. Омельчук, В. Павлюк, Н. Побірченко, В. Павленко, Н. Рудницька, Ж. Даюк, Н. Сейко, А. Нарасько, Н. Фрадкіна, С. Чуйко та ін.). Серед авторів означених спогадів учні Кременецького ліцею К. Вітте [18], М. Ролле [19], Валенти Спектатор [20], А. Козерадський [21] та ін. Така кількість опублікованих спогадів, крім багатого фактажу, дає підстави для висновку про високий рівень випускників цього навчального закладу, які згодом виявили себе у мистецтві, літературі, науці.

Серед сучасних наукових праць польською мовою, які містять багатий історичний матеріал про історію освіти України, виділяються монографії Данієля Бовуа "Polacy na Ukrainie 1831 – 1863. Szlachta polska na Wołyniu, Podolu i Kijowszczyźnie" [22], "Walka o ziemię. Szlachta polska na Ukrainie prawobrzeżnej pomiędzy caratem a ludem ukraińskim. 1863–1914." [23], "Szkolnictwo polskie na ziemiach litewsko-ruskich 1803 – 1832." [24]; Лешка Запшовта "Kresy 1832 – 1864. Szkolnictwo na ziemiach litewskich i ruskich dawnej Rzeczypospolitej" [25], "Europa Środkowo-Wschodnia a Rosja XIX-XX wieku. W kręgu edukacji i polityki" [26]; Еви Дановської "Tadeusz Czacki. 1765-1813. Na pograniczu epok i ziem" [27] та ін.

Польські і польськомовні джерела з історії освіти можна знайти нині у віртуальному просторі, що значно спрощує доступ до них з боку вітчизняних науковців. Так, досить широко відомі польські бібліографічні бази даних VazHum – база даних гуманітарних видань; Arton – бібліографія в галузі лінгвістики, теорії літератури, історії освіти і культури; The Central European Journal of Social Sciences and Humanities – база даних англomовних рефератів публікацій з періодики Центральної Європи у галузі гуманітарних і соціальних наук. Для істориків педагогіки нині доступними є сайти бібліотек Республіки Польща, які містять оцифровані джерела XIX – XX століть, насамперед, Національної Цифрової бібліотеки (Cyfrowa Biblioteka Narodowa), яка вміщує у вільному доступі 108 817 об'єктів. Мапа сайту представляє книги, часописи, мапи, плакати, рукописи, фотознімки, малюнки, ноти. Сайт є досить простим і зручним для користування, і пропонує читачеві обирати джерела за кількома критеріями: автор; час видання; місце видання; видавництво; мова видання; ключові слова. Кожна книжка (часопис, мапа, фотознімок) представляється у спеціальному вікні, де є

можливість збільшувати/зменшувати розмір сторінки, гортати сторінки, обирати необхідну сторінку, копіювати її або ж друкувати.

Висновок. Використання українськими науковцями польських і польськокомвних джерел з історії освіти України XIX – початку XX століття значно розширює як методологічні, так і історіографічні можливості вітчизняних досліджень. Проте сама проблема польської історіографії в галузі історії педагогіки України ще очікує на свого дослідника.

Список використаних джерел та літератури:

1. Dembowska M. Metoda Bibliografii Polskiej Karola Estreichera / Dembowska M. // *Przegląd Biblioteczny*. – 1988 – №.2. – S.211-214.
2. Czacki T. Odezwa do uczniów Wołyńskiego Gymnazium / Tadeusz Czacki. – Krzemieniec (?), 1806. – 2 s.
3. Fundusz na czterech uczniach przy Gimnazium Wołyńskiem w Krzemiencu utrzymywac się mających / Jan Lernet. – Krzemieniec, 1811. – 24 s.
4. Kołłątaj H. Polityka nauczycieli szkolnych względem uczniów a względem własnych naczelników ; Ustawa sądu uczniów Gimnazjum Wołyńskiego / Kołłątaj Hugo. – Warszawa: M. Borkowski, 1901. – 47 s.
5. X. Hugona Kołłątaja korespondencya listowna z Tadeuszem Czackim, wizytatorem nadzwyczajnym szkół w guberniach wołyńskiej, podolskiej i kijowskiej przedsięwzięta w celu urzadzenia instytutów naukowych i pomnozenia oświecenia publicznego w trzech rzeczonych guberniach. – T.1. / Wyd. F. Kocsiewicz. – Kraków: Druk. Uniwersytecka, 1844. – 418 s.
6. Fernand N. Dzieci źle wychowane / Nicolai Jules Fernand. – Warszawa: Gebethner I Wolff, 1891. – 490 s.
7. Boberska F. O kształceniu charakteru : odczyt dla kobiet miany na rzecz Towarzystwa Pedagogicznego we Lwowie d. 23 lutego 1881 r. / Boberska Felicja. – Lwow : Ksiegarnia Polska, 1881. – 36 s.
8. Kowerska Z. O wychowaniu macierzyńskiem / Kowerska Zofia. – Warszawa : M. Glüksberg, 1881. – 425 s.
9. Chociszewski J. Złota książeczka dla dzieci, zawierająca piękne przykłady o czwartem przykazaniu Bożem, tj. o czci rodziców, krewnych, księży, nauczycieli, opiekunów, dobroczyńców i wogóle starszych osób / Chociszewski Józef. – Poznan : K. Kozłowski, 1896. – 165 s.
10. Bobrowski T. Pamiętniki / Bobrowski T. – T.1. – Lwów, 1900. – 312 s.
11. Pamiętniki Jana Duklana Ochockiego z pozostałych po nim rękopisów przepisane przez J. I. Kraszewskiego. – w 4 t. – T. III. – Wilno: Nakł. Józefa Zawadzkiego, 1857. – 360 s.
12. Dubiecki M. Młodzież polska w Uniwersytecie Kijowskim przed rokiem 1863. / Dubiecki M. – Kijów, 1909. – 88 s.
13. Dubiecki M. Na kresach i za kresami / Dubiecki M. – Kijów, 1914. – 210 s.
14. Jasiewicz K. Zagłada polskich Kresów. Ziemiaństwo polskie na Kresach Północno-Wschodnich Rzeczypospolitej pod okupacją sowiecką 1939–1941. / Jasiewicz K. - Warszawa, 1998.

15. Dubiecki M. Z przeszłości: 1861 – 1862. / Dubiecki M. – Kijów : Nakł. księg. L. Idzikowskiego, 1910. – 110 s.
16. Olizar G. Pamiętniki. 1798-1865. / Olizar G. – Lwów, 1892. – 88 c.
17. Kowalski F. Wspomnienia : (1819-1823) : Pamiętnik Franciszka Kowalskiego / Kowalski Franciszek. – Kijów-Warszawa: L. Idzikowski, 1912. – 432 s.
18. Witte K. O szkole Krzemienieckiej / Witte K. – Warszawa, 1843. – 125 s.
19. Rolle M. Tadeusz Czacki i jego poglądy na sprawy wychowania publicznego / Rolle M. – Lwów, 1894 – 128 c.
20. Krzemieniec. Przygody i wspomnienia studenta pierwszej klasy. Przez Walentego Spektatora. – Kraków : Wyd-wo „Czytelni Ludowej”, 1873. – 142 s.
21. Kozieradzki A. Wspomnienia z lat szkolnych 1820-1831 / Aleksander Kozieradzki. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1962. – 280 s.
22. Beauvois D. Polacy na Ukrainie 1831 – 1863. Szlachta polska na Wołyniu, Podolu i Kijowszczyźnie / Beauvois D. – Paryż, 1987. – 348 s.
23. Beauvois D. Walka o ziemię. Szlachta polska na Ukrainie prawobrzeżnej pomiędzy caratem a ludem ukraińskim. 1863–1914 / Beauvois D. – Paryż, 1987.
24. Beauvois D. Szkolnictwo polskie na ziemiach litewsko–ruskich 1803 – 1832. / Beauvois D. – T. I – II. – Rzym–Lublin, 1991.
25. Zasztowt L. Kresy 1832 – 1864. Szkolnictwo na ziemiach litewskich i ruskich dawnej Rzeczypospolitej / Zasztowt L. – Warszawa, 1997. – 445 s.
26. Zasztowt L. Europa Środkowo-Wschodnia a Rosja XIX-XX wieku. W kręgu edukacji i polityki / Zasztowt L. // Bibliotheca Europae Orientalis. – T. XXVII. – Studia 3. – Warszawa : Retro-Art, 2007. – 561 s.
27. Danowska E. Tadeusz Czacki. 1765-1813. Na pograniczu epok i ziem / Ewa Danowska. – Kraków : PAU, 2006. – 394 s.

Seiko N. A. Polish Language Sources of XIX - XX Centuries in Ukrainian Historical and Pedagogical Studies

This article presents an analysis of Polish-language scientific sources in Ukrainian historical and pedagogical studies. The article also reveals the place and role of Polish archival documents, materials of Polish periodicals of XIX - early XX century, memoirs and scientific works of XIX – XX centuries on history of education and culture, which were published in the Polish language in Ukraine and abroad, and also directories, dictionaries, bibliographies in the Polish language in Ukrainian history of pedagogics. The conclusion about the significance of Polish and Polish-language sources for carrying out the studies on the history of pedagogics is formulated.

Sejko N.A. Polskojęzyczne źródła XIX-XX wieku w krajowych badaniach historyczno-pedagogicznych

Artykuł przedstawia analizę polskojęzycznych źródeł naukowych w krajowych badaniach historyczno-pedagogicznych. Wyjaśnione zostały miejsce i rola

polskojęzycznych dokumentów archiwalnych, materiałów polskojęzycznych wydawnictw periodycznych XIX-początku XX wieku, literatury pamiętnikarskiej, badań naukowych XIX-XX wieku dotyczących zagadnień historii oświaty i kultury, drukowanych w języku polskim tak w Ukrainie, jak i za jej granicami, oraz poradników, słowników, wydawnictw bibliograficznych w języku polskim w krajowej historii pedagogiki. Został wyciągnięty wniosek o doniosłości polskich i polskojęzycznych źródeł dla przeprowadzenia badań historyczno-pedagogicznych.